

Octavian Lazăr COSMA

Adelina Patti în turneu la București

“Regina inimilor” (**Queen of hearts**) este subtitlul care apare pe coperta volumului impresionant ce poartă numele renumitei cântărețe italiene de operă Adelina Patti, născută în Spania, formată și lansată la New York. Autorul este John Frederick Cone, cu *Cronologia turneelor* datorată lui Thomas G. Kaufman și *Discografia* lui William R. Moran; editura este “Amadeus” din Portland (SUA), anul apariției - 1993, numărul paginilor - 400. Este un volum admirabil, cu 150 de ilustrații și fotografii, inclusiv color, care ne-a determinat să revenim asupra preocupărilor noastre din *Hronicul muzicii românești*, volumul IV, menționat în bibliografia acestei monografii (p.321), pentru ca să vedem ce am scris, cu peste trei decenii în urmă, despre Adelina Patti. În contextul activității lirice bucureștene din ultimul pătrar al secolului XIX, este exact ceea ce se cuvenea pentru panoramarea fenomenului propriu vieții muzicale. Numai că lipsesc datele exacte, cu elementele absolut necesare pentru a cunoaște și mai adânc realitatea faptelor.

Nu le-am găsit nici în monografie, unde sunt două paragrafe despre turneul bucureștean, iar în cronologie ceva mai consistent, fapt care ne-a determinat să le verificăm și confruntăm, mai ales că, raportate la informațiile oferite din alte centre, turneul în România nu cuprinde nici un nume de interpret. Acesta a reprezentat factorul declanșator al investigațiilor noastre, menite să lămurească periplul bucureștean al celebrei primadone, cotate, într-o scară ierarhică a valorilor, drept una dintre primele soprane din veacul al XIX-lea.

Faptul că muzicologii de peste hotare încep să acorde atenție și perimetrului românesc poate fi îmbucurător, însă mereu cu minusuri, deși sursele de documentare sunt nu numai literatura noastră de specialitate, ci și materiale de altă proveniență. Din păcate, scrierile nu sunt complete și lipsesc prea multe zone, care până la această oră nu au fost tratate exhaustiv de către autorii români. Nu mai insistăm asupra faptului că, și atunci când oferim ceva, volumul respectiv nu este realizat

Biblioteca Academiei Române,
Colecția Stampe

cu maximă exigență, pentru a epuiza domeniul, punând la dispoziție toate datele relevante înțelegerii unui moment, unui eveniment, ca și cariera unui interpret, cu numeroasele colaborări în care a fost implicat. Pentru a ajunge la acest stadiu, sunt necesare reveniri în noi și noi volume, deci contribuții numeroase, profilate pe date riguroase.

În stadiul actual al cercetării pe plan universal, se preconizează cărți cu aparatul științific total, ceea ce înseamnă informații punctuale, cu datele pe care le comportă. Astfel, există o monografie consacrată lui Feodor Șaliapin, unde se reconstituie activitatea sa pe zile, cu ceea ce a făcut sau s-a putut reconstitui, inclusiv cu toți colaboratorii cu care s-a aflat pe scenă într-un anume spectacol. Despre operele lui G. Verdi s-a publicat o carte în care se dau numai premierele operelor sale pe toate meridianele globului, pe titluri, de la premiera absolută și până astăzi, cu nominalizarea deținătorilor rolurilor (principale), ca și a maeștrilor (mai ales dirijorii). România este destul de bine reprezentată în acest volum, deși nu prin toate centrele lirice.

Să revenim însă la Adelina Patti, la periplul său bucureștean, neluând în considerare afirmațiile neoglundite în volumul citat la început, bunăoară că ar fi cântat și la Timișoara, precum și la Galați. Deci, focalizăm atenția doar asupra reprezentațiilor susținute la București, în prima stagiune a trupei **Opera Română**, din cadrul **Teatrului Național**, trupă inițiată și condusă de George Stephănescu. Probabil, prima știre că Adelina Patti va întreprinde un turneu la București o dă revista muzicală *Doina* (II, 1 octombrie 1885). "Vestita cântăreață s-ar fi hotărât să vină și în București, să ne încante și pe noi românii, lacomi, mai lacomi decât orice popor, de muzică. Fericită fie ziua aceea!..."

Ea, vestita Ea, va veni singură, va trece în rând cu tinerile, timidele noastre voci muzicale; - le va face această favoare, semn de considerațiune deosebită; le va electriza cu prezența ei, cu cântecul ei, le va încălzi, le va înălța. Va fi o frumoasă amintire din vremuri pentru ai noștri desăvârșiți artiști..."

Când a sosit în capitala României, reputata artistă avea 42 de ani, aflându-se în floarea carierei extrem de solicitante, turneele ținându-se lanț în trei continente: cele două Americi și Europa. Marile centre culturale se întreceau în a-i oferi onorarii exorbitante, numai și numai pentru a o putea etala pe scenele teatrelor lor lirice, în cele mai răsunătoare creații, alături de somitățile lirice ale timpului. Regi și împărați, prinți și nobili, intelectuali și oameni de afaceri, tinerii, cu toții se grăbeau să-i acorde patronajul, să-i ofere cadouri scumpe, să o aclame. Este greu de imaginat astăzi prețuirea ce se acorda unei dive, primiriile și onorurile cu care era tratată, sumele enorme ce i se dădeau, considerațiile și admirațiile de care se bucura. Desigur, și astăzi celebritățile rămân celebrități, fiind tratate ca atare, dar se pare că în timpurile de altădată, când nu putea fi vorba de mijloacele de mediatizare contemporane, chiar dacă presa era pe fază, o somitate artistică se bucura de o prețuire și o admirație ce nu pot fi echivalate astăzi. Când se anunțau

reprezențații lirice cu o personalitate de prim plan, interesul pentru evenimentul respectiv era maxim, societatea intra în febra a ceea ce se va petrece, discuțiile, comentariile în cercurile melomanilor și snobilor fiind întreținute cu o sumedenie de informații asupra persoanei în cauză, inclusiv despre viața ei particulară, căci despre harul artistic și atributele interpretului în cauză curgeau opiniile după fiecare act și spectacol, rămânând în amintire pentru multă vreme... Cu atât mai mult cu cât Adelina Patti devenise un mit, o legendă vie, vocea sa făcând furori, fiind dublată de valențe actoricești care o făcuseră legendară.

Viața Adelinei Patti (10 februarie 1843 - 27 septembrie 1919), din momentul în care părinții, ambii cântăreți italieni, au decis s-o îndrepte în aceeași branșă, de la debutul precoce la vârsta de opt ani, a fost o continuă succesiune de triumfuri. Pe scenă, la New York, a cunoscut fiorul bucuriilor împlinirii și farmecul aplauzelor la 16 ani, odată cu interpretarea Luciei din celebra operă a lui G. Donizetti, ca după doi ani să cunoască, pe scena **Covent Gardenului** londonez, consacrarea în *Sonnambula* lui V. Bellini... Au urmat roluri cheie din operele lui Rossini și Verdi, dar nu numai, concerte nenumărate, apariții senzaționale datorate purității timbrului vocii sale, extensiei diapazonului, muzicalității, agilității tehnice, darurilor actoricești, frumuseții sale și câte altele, ce intră în angrenajul care determină farmecul și clasa unui interpret liric. A fost o femeie bogată și curtată, mărturie fiind și cei trei soți, ultimul, conte suedez, cu 26 de ani mai tânăr...

Bucureștiul a avut parte de nume prestigioase de muzicieni, cercurile înalte ale societății românești nu precupețeau banii pentru a fi la curent cu starurile care eclatau prin măiestria lor. Așa se explică faptul că de ani buni în capitala României, dar și anterior, ca și în cele mai răsărite orașe, exista trupă de operă italiană, cu nume dintre cele mai sonore. Mai mult, când, în cadrul **Teatrului Național**, George Stephănescu izbutește, după ani lungi de febrile pregătiri, cu eforturi supraomenești, să contureze o echipă autohtonă de artiști de operă și să o afirme public prin reprezentația cu *Linda de Chamounix*, de la 6 mai 1885, reușește să câștige încredere și, astfel, trupei române i se oferă contractul pentru stagiunea 1885-1886. S-a deschis cu *Lucia de Lammermoor* și unul dintre momentele strălucitoare ale acestui sezon a fost invitarea celebrei Adelina Patti să participe, în calitate de invitată, la reprezentații, ceea ce s-a și conturat, la cumpăna anilor care marcau această stagiune.

În menționata carte (la pagina 368), datele turneului Adelinei Patti la București sunt:

6 ianuarie 1886 - *Traviata*

9 ianuarie 1886 - *Lucia di Lammermoor*

12 ianuarie 1886 - *Bărbierul din Sevilla*

Nici un nume de cântăreț, dirijorul de asemenea nu este nominalizat, deși în alte cazuri sunt pomeniți. Numai că datele și informațiile acestea nu sunt tocmai

exacte. Pe baza unor cercetări se poate demonstra că, la București, Adelina Patti a evoluat pe scenă după cum urmează:

25 decembrie 1885/ 6 ianuarie 1886 - *Traviata*

28 decembrie 1885/ 9 ianuarie 1886 - *Lucia di Lammermoor*

31 decembrie 1885/ 12 ianuarie 1886 - Concert

3 ianuarie 1886 - *Traviata*

Inadvertențele din volumul menționat privesc numărul manifestărilor, ca și natura lor. Astfel, nu trei, ci patru: în plus a fost un *Concert*. Apoi, nu s-a cântat, ca al treilea spectacol, *Bărbierul din Sevilla*, care de altfel nici nu figurează în palmaresul trupei lirice române în prima sa stagiune, ci s-a recurs din nou la *Traviata*. Cât privește datele calendaristice, s-a recurs la stilul nou, mai ales că era faza de trecere către acesta. Însă nu este lipsit de interes să se știe că reprezentațiile bucureștene ale Adelinei Patti s-au dat în cele mai notabile sărbători de iarnă, prima seară a Crăciunului și în seara Revelionului. Și Ioan Massoff preia, din documentele **Teatrului Național**, prima variantă a turneului, care avea înscris ca a treia reprezentație *Bărbierul din Sevilla*.¹

Desigur, Bucureștiul era în ultimii ani ai veacului al XIX-lea o capitală cu o intensă viață culturală, ce dispunea de stagiuni ale **Operei Italiene**, fie și pe scena **Teatrului cel Mare**, **Teatrului Național**, guvernul oferind anual o sumă considerabilă pentru menținerea acestui tip de manifestare, atât de prețuit în marile centre. Ca atare, nu surprinde faptul că una dintre cele mai reputeate soprane înscrise în itinerarul său, în toamna anului 1885, după Manchester, Antwerp, Amsterdam, Budapesta, Viena, Praga și Bucureștiul, după care au urmat Paris, Nisa, Barcelona, Valencia, Lisabona, Londra...

Adelina Patti a sosit la București în seara de 23 decembrie 1885, însoțită de o armată de ajutoare, medic, croitorese, bucătari, cameriste, impresar, paznici, ca și tenorul Ernest Nicolini, cu care cânta din 1872, ce devenise între timp al doilea ei soț. Deci, o întreagă echipă care a ocupat o bună parte a Hotelului de lux "Bulevard". Era o iarnă geroasă și cântăreața nu a riscat să părăsească hotelul, să iasă din cameră. George Stephănescu a întâmpinat-o la gară, unde au apărut numeroși italieni stabiliți la București, inclusiv compozitorul și dirijorul Benedetto Franchetti, pe care muzicianul român îl menționează atunci când își scrie amintirile despre spectacolele renumitei dive.² Evident, primire călduroasă, saluturi, bucureștenii care au întâmpinat-o, artiștii participanți la reprezentații au fost foarte impresionați de modestia și jovialitatea artistei, care însă păstra o anume distanță, semn nu numai al distincției, dar și al atitudinii neîncrezătoare în potențialul trupei, despre care nu prea știa multe... Artista, urcată într-o sanie, a fost condusă cu facile...

Mai era un motiv al distanțării artistei, primirea făcută la gară. De obicei, cortegiile și întâmpinările zgomotoase n-o deranjau. Numai că ceruse impresarului Schürmann (a se vedea și volumul acestuia *Les Etoiles en voyage*, Paris, 1893, p.45-50) să nu fie pe peron lume multă, doar personalități oficiale și diplomați, deoarece era prea frig. Ori, au salutată-o numeroase persoane, ceea ce a intrigat-o;

au fost cam 60 de bărbați îmbrăcați în uniforme, cu aceleași cravate, membrii aduși de comunitatea italiană, fapt care a determinat-o să-l apostrofaze pe impresar.

În amintirile acestuia se mai reține incidentul din timpul reprezentației cu *Lucia di Lammermoor*, asupra căruia vom reveni... Cum a fost posibil ca un autor-impresar să nu ofere nici un nume de artist cu care a apărut pe scenă marea cântăreață? Aceleași momente nesemnificative sunt reluate și în volumul datorat lui John Frederick Cone.

Se cunoștea bine cariera celebrei cântărețe, unii bucureșteni asistaseră la spectacolele sale din străinătate și presa furnizase informații despre performanțele și succesele sale răsunătoare, cu mult timp înaintea venirii în România. Prezentarea artistei făcută de către ziarul **Universul**, preluând surse nedezevăluite, este de real interes. După datele biografice, anonimul autor prezintă astfel artista:

“... Patti este o figură gingașă, subțire, sveltă ca o silfidă gata să-și ia sborul; are ochi foarte negri, ca și părul, care fac să-i reiasă mult fața sa albă.

Cât în privința cântăreței, dacă cuvintele cu care de obicei ne exprimăm cugetările, și dacă cugetările chiar ar prezenta gradațiile aproape nesimțite ale gamei vocale, numai într-acest caz ar putea spune ceva potrivit pentru dânsa.

Glasul întins pe mai bine de două octave pleacă de la un si grav și ajunge la mi bemol acut, străbătând gravele cromatice (în tot douăzeci și opt de note), cu un timbru limpede și egal și cu o fusiune admirabilă a registrelor, așa încât este omogen catifelat suav.

Organul fonetic al Adelinei Patti, mai mult decât de o intensitate extraordinară, are o expresiune singulară și o splendoare fenomenală prin bogăția **armonicelor** sale sau nuanțelor concomitente.

Este un organ minunat de flexibil; notele de egalitate reies ca niște perle albe pe catifeaua neagră. Ușurința lor fu comparată poetic cu baterea din aripi a unei păsări în azurul vast al cerului și iuțea lor cu o ploaie luminată de soare.

Patti, înzestrată cu mare talent, cu cântul ei admirabil colorat, poate să armonizeze toate stilurile: de la Zerlina la Violetta, de la Rosina la Margherita.”³

Evident, în seara sosirii la București, conform ziarului **Românul**, celebrei artiste i s-a organizat “o ovațiune”, de către... “mai mulți domni - probabil fanatici melomani”⁴... Și **Națiunea** anunță sosirea “celebrei cântărețe”, care... “a fost

Biblioteca Academiei Române,
Colecția Stampe

primită cu ovațiuni la gară: un conduct de facile a însoțit-o până la hotelul la care a descins". Există în această notiță o eroare, informându-se cititorii corect că apare în *Traviata*, numai că "rolul baritonului îl va ține d-l Nicolini, actualul ei soț", ceea ce nu corespunde adevărului, Ernest Nicolini fiind tenor, ca atare respectivul rol nu-l putea aborda.⁵

Prezența artistei se anunțase cu trei săptămâni înaintea primei reprezentații. George Stephănescu relatează că fusese sfătuit să nu riște confruntarea cu capricioasa solistă, fiind cunoscută pentru afrontul adus unor personalități dacă nu-i convenea ceva... "La Budapesta a oprit orchestra în mijlocul spectacolului"... Maestrul arată că nu putea proceda astfel. "Angajat al **Teatrului Național** tocmai pentru reprezentații cu muzică, nu puteam dezerta de la postul meu"... Apoi mai invocă un motiv: "...deși mă cuprinsese o oarecare teamă",... avea responsabilitatea laturii artistice,... "căci toți cântăreții fiind elevii mei, orice s-ar fi întâmplat, vinovatul era să fiu eu, numai eu singur"...

George Stephănescu, după ce a făcut cunoștință cu Adelina Patti, pe peronul gării, și după ce i-a oferit un buchet de flori, a primit invitația să se prezinte, cu partitura, a doua zi, la 10 dimineața, la hotel, "ca să repet". A fost întâmpinat de Ernest Nicolini și imediat și-a făcut și marea cântăreață apariția, impresionându-l pe George Stephănescu prin simplitatea și modestia sa... "O vedeam înaintea mea și nu-mi venea să cred; femeia asta foarte modest îmbrăcată, asta era oare Patti? Patti, care când se ducea la Petersburg i se pune la dispoziție trenul imperial? Patti, la care se închină toată lumea din Europa și America, pe care o acoperă cu flori rare, cu briliante, cu diamante? În loc de o cântăreață mândră, arogantă, pe care ne-o descriu alții, văzui, din contra, o femeie fără pretenții, îmbrăcată într-o rochie neagră, ca o simplă burgheză."

De fapt, George Stephănescu fusese invitat de către Adelina Patti ca să-l testeze, să-i cunoască profesionalitatea, căci altceva nu putea fi, devreme ce, după ce artista i-a înmănat partitura proprie a *Traviatei*, i-a cerut să se așeze la pian și să cânte momentele cheie ale operei, unde soprana deținea partida, ca să cunoască tempii pe care-i lua dirijorul. Soprana nu a emis nici un sunet, declarându-se satisfăcută. Mai mult, a doua zi era programată repetiția cu întreg personalul artistic, cu orchestra, care s-a desfășurat fără participarea artistei, care a anunțat că va intra direct în spectacol spre stupefacția tuturor, căci nu numai că doreau s-o vadă în rol și s-o audă, dar știau că o asemenea practică este în uzanța tuturor artiștilor și teatrelor. Adelina Patti însă se menaja, fiind prea sigură pe arta sa. Aceasta, desigur, a sporit tensiunea și făcea ca nervii partenerilor să fie încordați la maximum...

Nu trebuie scăpat din vedere ceea ce George Stephănescu își amintește, reacția celor din teatru, căroră, desigur, li se comunicaseră dorințele artistei invitate: "... toți încremeniseră, mai cu seamă bieții cântăreții mei, cari erau în primul lor an de operă"...

Se cere accentuat faptul că trupa română de operă fusese lansată la 6 mai 1885, după îndelungi pregătiri, susținând spectacolele în limba română și e de prisos să subliniem că era alcătuită din artiști români.

Așadar, primul spectacol, *Traviata*, la 25 decembrie 1885, a avut următoarea distribuție:

Violetta Valery - Adelina Patti
 Flora Bervoix - Elena Mateescu
 Anina - d-ra S. Lacser
 Alfred Germont - Grigore Gabrielescu
 George Germont - Constantin Caietti
 Gaston - Dumitru Rașianuarie
 Baronul Dophol - I. Simionescu
 Marchizul D'Obigni - G. Zamboni
 Marchizul Grenville - Dimitrie Teodorescu
 Iosif - D. Ștefănescu
 Un comisar - Constantin Niculescu

George Stephănescu relatează că reprezentația începea la 20,30, Adelina Patti sosind la teatru la 19, urmată "... de suita de madame și cameriste, cu bijuteriile în două mari casete, însoțită fiind și de doi comisari de poliție". Primit în cabină înaintea atacării primelor sunete, G. Stephănescu a constatat starea artistei, "...foarte nervoasă, agitându-se de colo până colo". Motivul? Spus de artistă: "...astă seară cânt înaintea unui public nou, necunoscut mie și nu știu cum o să mă primească"...

Atmosfera dinaintea spectacolului a fost una de zile mari și pentru numerosul public, și pentru artiști, ziarele, cronicile făcând demonstrația acestei stări de febrilitate, de încărcătură neobișnuită, proprie marilor sărbători. Iată ce se putea citi în **Voința Națională**: "...De pe la 5 1/2 ore seara lumea a început a se grămădi în piața teatrului; intrarea la galerie mai cu seamă era obiectul asalturilor celor mai violente; ca într-o adevărată luptă au fost răniți și contorsionați; poliția numai cu mare greutate a putut să mențină ordinea.

Bilete de stal nu se mai găseau, nici cu prețuri îndoite sau întreite; mai rămăseseră câteva locuri în loje și bilete la galerie.

Când s-au deschis porțile a fost o adevărată erupție: îmbulzeală, călcări pe picioare, ghionturi, țipete, nimic n-au lipsit.

În loji și parter, tot ce Bucureștii au mai ales.

La ora 8,30 s-a ridicat cortina, intrarea d-nei Patti a fost salutăată cu o întreită salvă de aplauze. Celebra cântăreață purta în actul I o rochie făcută la Francone în Viena și care costa nu mai puțin de 8000 lei"⁶

Sunt și alte opinii, al căror consens concordă în privința caracterului cu totul neobișnuit al reprezentației în care "diva" apărea pentru întâia oară în fața publicului bucureștean. "... Patti provoacă la noi" – se scria în **Românul**⁷ -, "ca și în America, ca și la Viena, un moment artistic de felul căruia Bucureștiul numără puține în fastele frumoaselor arte". Autoritățile au luat măsuri speciale, dovadă fiind

numărul jandarmilor, "... de s-ar fi crezut că un Țar al Rusiei vine la Teatru. Momentul artistic și-a avut și partea lui polițienească,... după cererea divei artiste...

Patti de temea că să nu se întâmple nenorocirile de la Stockholm, dărâmarea unei case sub greutatea unui public care venise să aplaude pe diva Nilsson...

În sală, electricitatea îndoită răspândea o lumină de cele mai bogate, aur și diamante, trandafiri și fracuri, doamnele fără pălării, ca la premiera *Luciei*.

Artiștii orchestrei, cu d. Stephănescu în cap, erau în ținută de sărbătoare, d. Stephănescu conducea cu bagheta de abanos pe care nu o scoate din toc decât la ocaziuni solemne"...

Și o altă opinie, din același cotidian, face dovada manifestărilor ieșite din comun.⁸ "...Evenimentul artistic ce tot Bucureștiul elegant, diletant, curios ori ambițios așteaptă cu nerăbdare de câțva timp s-a petrecut... dinaintea unei săli splendide"... După ce primadona este copleșită cu adjective precum "celebra... cantatrice cu o asemenea renume...", se fac referiri la cadrul și reacția celor aflați în sală. "... Publicul nostru, care nu mi-a părut a fi destul de surprins de vocea cântăreței,... i-a făcut o ovațiune neștiută pentru maniera cum a jucat seara din urmă"...

Anonimul cronicar al revistei **Doina** prezintă turneul din punctul de vedere al celor aflați pe scenă. "A descrie emoțiunea febrilă a celor din fața cortinei, cât și a celor de după cortină, ar fi un lucru tot atât de dificil cât e de dificil a te sili să faci pe cineva să înțeleagă prin cuvinte... impresiunea neștersă ce-ți lasă audițiunea unei voci extraordinare..."

Un public ales ocupa toate locurile teatrului nostru, și pe fețele tuturor lesne se putea citi impaciența cu care aștepta aparițiunea pe scenă a acestui fenomen ce se numește pe scurt și simplu Patti. Dincolo de rampă, după cortină, Gabrielescu, Cairetti, Teodorescu, emoționați, dar siguri pe dâșii, așteptau momentul când, alături de aceea pe care a consacrat-o o lume întreagă ca cea mai mare dintre

Biblioteca
Academiei Române,
Colecția Stampe

toate artistele lirice, să-și consfințească și ei talentul pe care de multe ori publicul înainte li-l recunoscuse.

Căci, în adevăr, cum se prezenta pentru dânsii situația, însărcinarea lor nu era tocmai ușor de dus la capăt: trebuiau să cânte cu prima celebritate a lumii, **fără repetițiune**; și aceia care înțeleg ceea ce însemnează importanța acestui cuvânt pot înțelege asemenea că trebuie să fie cineva bun musicant, desăvârșit artist, pentru a face față cerințelor ce i se impun în executarea unei partițiuni, în care cel ce ține principalul rol nu face repetițiune.

Și dacă Gabrielescu, Cairetti, Teodorescu fără repetițiuni, cum am zis, nu numai că nu au făcut greșeli de execuție, dar ne-au dat o *Traviată* mai bine executată ca totdeauna, cui revine oare meritul, dacă nu maestrului Stephănescu, căruia i-au fost suficiente însemnările d-nei Patti pe partitură, pentru a-și asuma greaua sarcină de a duce la bun capăt o asemenea reprezentațiune?... Trebuie deci să-i fim recunoscători pe de o parte, iar pe de alta să ne mândrim cu dânsul în fața străinilor care credeau că în țara noastră diriginți în toate ramurile trebuie luați din rândul lor”...

Cum a fost spectacolul cu *Traviata*? Cum s-a prezentat Adelina Patti? Dar interpreții români? - iată întrebări la care nu se poate răspunde decât prin mărturiile-cronicle martorilor la respectivul eveniment... “Patti a cântat *Traviata*. Ce să mai spunem încă” - scria Mihai Văcărescu, alias Claymoor - “de această minunată artistă care, după aproape un sfert de secol, vrăjește, copleșește și încântă cele două emisfere? Toată lumea e de acord că Patti e una din cele mai valoroase cântărețe a secolului și că toate marile capitale o aplaudă.” Criticul ziarului **L'Indépendance roumaine** o mai văzuse în 1865 și în 1876, probabil la Paris, și declară că preferă pe Adelina Patti cea de la București. “... Intonația d-nei Patti e un adevărat diapazon. Nici o oscilație a vocii. Fiecare notă e rotundă, plină, completă. Trilurile rotunde și de o egalitate perfectă...”

Trupa noastră de operă a secondat-o bine pe doamna Patti. Tenorul Gabrielescu s-a distins, căci și-a susținut foarte bine partida...

În mare, prezentarea acestui spectacol cu *Traviata* va fi înscrisă cu litere de aur în analele vieții noastre teatrale. Această n-a fost o sală de teatru, ci o sală de sărbătoare.”⁹

Claymoor a reușit să realizeze două interviuri cu Adelina Patti¹⁰, ce nu comportă impresii și destăinuiți de natură particulară, însă, ca moment în sine, se cer evidențiate.

“... Nu mai avem nevoie să vorbim de glasul d-nei Patti” - se citea în **Voința Națională**, deja citată. “Cine n-a auzit-o, nu-și poate face o idee de perfecțiunea la care poate ajunge arta cântului: sunetele sunt de o puritate și o dulceață care te uimește”... Din nou s-a remarcat toaleta artistei, în actul secund purta briliante de 1800000 lei, din vremea respectivă... “În actul IV d-na Patti a produs un efect neauzit. În scena morții a dovedit că nu e numai cântăreață inegalabilă, ci și o artistă dramatică desăvârșită.” Nu se scapă detaliul că după fiecare act a fost rechemată... “de vre-o șapte ori”...

Cronicarul **Românului** se întreabă cum au cântat "ai noștri? Eh! Ai noștri... au adevărit încă odată românul proverb: totul e cu puțință la Dumnezeu și în Țara Românească.

Nici Patti, nici faima ei, nici diamantele, bogatele costume și acele funde în pietre scumpe ce avea la pantofi legate, ... nici sala nu au oprit pe Gabrielescu de a și-l cânta pe Alfredo întocmai cu aceleași calități cu care cântă totdeauna pe scena **Teatrului Național** și în amvonul de la **Domnița Bălașa**." Altfel spus, G. Gabrielescu a cântat ca un tenor italian de clasă, în pauză pretutindeni se puteau auzi adjective la adresa lui... "Bravo Gabrielescu"... La fel au fost elogiați C. Cairetti și Iosefina Mateescu.

..."Între acte, Diva a chemat pe d. Stephănescu pe scenă pentru a-l felicita atât pentru orchestră cât și pentru coruri. Mulțumită limbei române, Patti urmărirea libretul cu mare ușurință... Ochii ei adânci ca marea și superbebe-i sprincene vibrau îndată ce cuvintele ieșeau din gura celorlalți actori."

Finalmente, prima reprezentație a trupei **Opera Română** este astfel privită: Patti, ... "care a revoluționat două lumi cu glasul ei, care a putut produce la Bursa muzicală a primadonelor niște speculațiuni financiare de o intensitate ne mai pomenită, care a făcut fanatism pretutindeni, la mormonii Americii și la zeflemiștii de odinioară ai Parisului - vine să ceară consacrarea artistică pe malurile Dâmboviței.

Prin urmare, ce ar mai servi rezervele noastre? Patti e Patti!" - încheie Lyonel.

Tot în **Românul**, din 11-12 ianuarie 1886, aprecierile formulate la adresa interpreților sunt de natură să confere credibilitate valențelor lor artistice... "Trupa română cântătoare care a fost chemată la onoarea să dea replica marelui artist, s-a purtat foarte înțelepțește și n-a contrariat, afară de câteva excepțiuni și acestea din lipsa unei înțelegeri prealabile. Dl. Gabrielescu a fost chiar felicitat de dânsa dinaintea publicului.

Această distincțiune își are prețul ei pentru tânărul tenor și nu voi să o micșorez, analizând aici sentimentele ce au dictat-o, dar de ce îl voi felicita mai mult e că caută să închiză și să coloreze mai mult vocea și că vrea, în fine, să se lase de deplorabilă apucătură ce a luat de a cânta totdeauna deschis, mijloc sigur de a ajunge la o inevitabilă și apropiată pierdere a vocii.

De aceea, ce-l voi felicita este pentru modul cu care, ca bun muzicant, a știut să ghicească și să secondeze pe redutabilul-i partener."

Cu sentimentul inutilului, căci totul despre Adelina Patti se considera că deja s-a spus, cronicarul ziarului **Epoca**, motivându-și poziția, oferă ceva în plus... "Despre dânsa a mai face aprecieri, deosebind ceea ce are mare de ceea ce au celelalte cântărețe, ni se pare o zădărnici. După criticii muzicali, vocile extraordinare de azi sunt Viardot (Pauline Garcia - **n.n.**) Nilsson (Christine - **n.n.**) și Patti...

Viardot, celebra profesoară de canto din Paris, nu mai cântă - Nilsson e rivala Adelinei Patti; ca volum și forță Nilsson e superioară, ca interpretare și delicatețe Patti a izbutit să treacă ca cea dintâi cântăreață a lumii.

A spune cum, în seara de Crăciun, Patti a fermecat sala teatrului, ce calități are vocea sa și cum adesea-ți lasă impresia unui instrument necunoscut pe lume ar fi a mări numărul banalităților...

Și, pentru a fi mai relevant, cronicarul preferă să reproducă impresiile unor spectatori.

"... Patti de-acum 15 ani a pierdut enorm ca voce, dar a rămas artistă întreagă..."

E ciudat cum joacă de bine cântând...

N-am crezut niciodată că vocea omenească poate ajunge la efectele vioarei și ale pianului; când lega o notă de alta sau când deșiră repede o serie de note separate și scurtate.

Încheierea tuturor impresiilor e că Patti a fost primită de la primele note într-un adevărat triumf."¹¹

Cronicarul revistei **Doina** crede că *Traviata* ... "a fost cântată așa cum Verdi numai a visat-o.

Cum a cântat Patti?... Ce fel de voce are?... Ce fel de *Traviata* ne-a dat?... Aș putea într-un singur cuvânt să scap de aceste trei foarte grele întrebări: **perfect**; căci, în adevăr, nu oare perfectă se numește artista care face din auditoriul său tot ce vrea? ... Fie prin meșteșugirea cântului, fie prin intențiunea ce da vocii sale îngerești, fie prin expresiunea figurei sale luminată de doi ochi negri ca două diamante lucitoare, Patti transmitea auditoriului impresiunile Violettei și-l făcea să se bucure sau să sufere de fericirea sau de întristarea sa. S-a identificat cu idealul avut în față de Dumas-fiul, a interpretat cu atâta sentiment acea musică melodioasă și plină de idei melancolice, triste uneori, ce la fiecare pagină abundă în *Traviata*, încât, desigur, este aproape imposibil a se putea închipui ceva mai aproape de perfectul ideal.

Aș putea însă găsi adevărata expresiune a impresiunilor ce lasă acest fenomen?...

Ai noștri, Gabrielescu și Cairetti, s-au arătat la înălțime... Celebra divă a fost surprinsă că în București se pot găsi artiști care să știe cânta cum fac ai noștri, mult mai bine decât în orașe cu reputațiuni stabilite și cu un trecut artistic de câteva decenii; ea a fost încântată de modul cum s-au ținut reprezentațiunile și în nenumărate rânduri a arătat mulțumirile sale maestrului Stephănescu."

Desigur, cele mai autorizate opinii despre renumita soprană care a apărut în spectacolele trupei **Opera Română** - Societatea Dramatică, le datorăm lui George Stephănescu.¹² În *Traviata*, ține să sublinieze, patru interpreți "erau debutanți". Apoi, referindu-se la "instituțiune", la trupa sa, afirmă... "care abia luase ființă". Deci, nici vorbă să avem companie lirică de operă română, ca entitate robustă, anterior. Ideea, G. Stephănescu o mai fixează o dată, redând reacția Adelinei Patti când i-a spus despre trupă că abia fusese edificată. "Întrebându-mă

de câți ani aveam o trupă de operă, și spunându-i că suntem în primul an, a rămas foarte mirată”...

După ce George Stephănescu subliniază semnificația acestor reprezentații, prețurile exorbitante de intrare, atmosfera din sânul trupei, al orchestrei, condusă de Ludovic Wiest în calitate de concertmaestru, ca și relația de colaborare care s-a creat între artiștii indigeni și Adelina Patti, ce a avut cuvinte de încurajare pentru fiecare, dirijorul se lasă dus de fluxul amintirilor...

“... Dela apariția ei pe scenă și dela primele note emise, ea electrizează toată sala, prin calitatea vocii sale. După **brindizi** și **aria cea mare**, la fine, când atacă un tril lung și nuanțat, fu un adevărat delir în public: aplauze, strigăte care ținură poate un sfert de oră; doamnele - lucru nemaipomenit la noi - sculate în picioare, aplaudau frenetic. De aci înainte nu mai avui nici o teamă, mă convinsesem că aveam a face nu numai cu o cântăreață extraordinară, dar și cu o muziciană înăscută.

Când am intrat în foaierea orchestrei, ne felicitam unii pe alții și toți erau entuziasmați și mândri că am avut norocul să acompaniem o astfel de minune...

Restul operei a mers și mai bine, căci dispăruse emoțiunea, iar în ultimul act, când moare Violetta, a făcut tot ultimul recitativ în fața publicului, ridicându-se încet pe fotoliu, și din ce în ce mai tare, până ce, dând un **si bemol**, fortissimo, a căzut pe fotoliu.

Impresiunea a fost așa de adâncă, încât publicul a uitat, un moment, să aplaude, făcând apoi niște ovații care nu se mai sfârșeau.

Mărturisesc că am văzut multe celebrități și în drama asta și în operă, dar Patti le întrecea pe toate. Când, după atacarea celui **si bemol** fortissimo întrerupt brusc, cădea pe fotoliu, în ambii obraji i se făceau niște afundături ce-i dădeau aspectul unui cadavru. Eu, care eram aproape de dânsa, când am văzut aceasta, am fost așa de mișcat, că mi-a căzut bagheta din mână și câteva secunde orchestra a mers singură.”...

Grigore Gabrielescu, în articolele evocatoare din revista **Muzica** (1908-1909), republicate într-o cărticică tipărită la Craiova, sub titlul *Adelina Patti la București. Din memoriile unui tenor*, oferă și alte elemente. Astfel, arată că atunci când s-a conturat perspectiva invitării Adelinei Patti să apară pe scena **Teatrului Național** în compania proaspetei trupe române de operă, dușmanii întreprinderii lui George Stephănescu au acționat, conturând o atmosferă nefavorabilă. “Deja aflase noutăți îngrijorătoare, cu privire la aptitudinile artiștilor din București. **Prietenii sinceri** ai încercării patriotice **avuseseră grija** de a-i scrie, făcându-i cunoscut că trupa română ar fi o ceată de **ageamii**. Între acei prieteni, cel mai drăguț era bătrânul Franchetti, fost impresar de trupe de al cincilea ordin”...

Prudentă, Adelina Patti a trimis la București pe secretarul ei să se informeze și ceea ce a auzit n-a fost în beneficiul trupei române... Ca atare, n-a reziliat contractul, însă a devenit reticentă, fiindu-i teamă... “de un fiasco pricinuit de insuficiența artiștilor cari aveau s-o secondeze”...

Acesta ar fi fost și motivul pentru care n-a acceptat să vină la repetiție, însă metoda aceasta îi era foarte caracteristică. Tot aici se află explicațiile salturilor cerute în întâlnirea cu George Stephănescu, asupra cărora ar fi revenit după primul antract, când s-a convins că nu era cazul să nu se cânte partitura în întregime...

Distribuția în *Lucia di Lammermoor* arăta astfel:

Lord Enric Asthon - Constantin Cairetti

Lucia - Adelina Patti

Sir Edgardo - Ioan Dimitrescu (Demetrescu, pe afiș)

Lord Arthur - Ștefan Rașianu

Raimond - Dimitrie Teodorescu

Alisa - V. Almăjanu

Normano - Ion Băjenaru

Este interesant de menționat că, după actul secund, se prezenta *Fantazie de balet*, compusă de A. Rossi.

Relatările asupra acestui al doilea spectacol se întrec în a descoperi secretele, atributele artei Adelinei Patti. Reușește destul de convingător cel ce semna în **Voința Națională** cu Fée, într-un amplu material ce semnalează, cu fior, detaliile premergătoare ridicării cortinei, asupra cărora nu zăbovim.

"... Sâmbătă seara, a doua reprezentațiune dată de D-na Adelina Patti, ca și la cea dintâi, tot Bucureștiul părea că este în delir, nici odată n-aș fi crezut că la noi entuziasmul să ajungă la un așa grad..."

Ce să spun de Adelina Patti ca cântăreață?... Cum cântă Patti nu ne este dat să ne închipuim fără a o auzi, căci sunt finețe, sunete de voce, triluri, game perlate, note ținute etc., de care n-ai idee, când le auzi rămâi încremenit.

Pentru mine, tot actul întâi a fost ca o revelare de perfecțiune a vocii omenești... Acolo unde însă m-a transportat a fost în actul al doilea, la iscălirea contractului, unde diva a găsit niște note atât de calde, accente atât de mișcătoare, încât uitasem de tot unde sunt; fiecare notă era sublimă!

Afară de aceasta, jocul de scenă al D-nei Patti este remarcabil; momentul când cade în genunchi înainte lui Edgardo, trăsnită de nebunie, e de toată frumusețea și citești pe obrazul ei cum uită ce s-a petrecut, cum zdrobită de o durere atât de mare refuză de a mai urma rațiunea... Cortina s-a lăsat și sala întreagă a izbucnit în aplauze bune, neștiind pe cine să aplaude mai mult: de Patti diva sau de Patti artista dramatică.

Actul al III-lea e acela pe care toți îl așteaptă cu mai mare nerăbdare, era actul nebuliei; condeiul meu se refuză a mai urma gândul...

Voi spune doar că acest act a fost un triumf adevărat pentru D-na Patti, ... rechemată de cinci ori de publicul în delir"...

În acest act s-a petrecut un incident care putea avea urmări grave pentru un tânăr spectator, care, neputând obține un bilet, s-a strecurat în scenă, cățărându-se pe un dispozitiv de pe care s-a dezechilibrat și a căzut, lovindu-se la cap... Publicul s-a speriat, crezând că scena luase foc, dar curând lucrurile s-au

lămurit. Aflată în scenă, Adelina Patti nu a trădat nici un moment că s-a speriat, rămânând imperturbabilă. "Patti a arătat mult curaj; îndată ce a auzit că nu e foc, d-ei a zis, adresându-se șefului de orchestră: «Mais allez donc!», publicul a profitat de acest trist incident pentru a bisca toată scena. Obosită, D-na Patti a părăsit scena în mijlocul unor aplauze frenetice." ¹³

Unanimitatea constituie caracteristica punctelor de vedere în aprecierea valențelor celebrei cântărețe. "... A doua reprezentație... a dat ocaziune publicului român să-i facă o nouă și bine meritată ovațiune" - se putea lectura în **Națiunea**.¹⁴ Aceasta mai informează că, în primul act, s-a distribuit în sală o poezie dedicată Adelinei Patti, semnată de Iuliu D. Roșca. De asemenea, i-a fost oferită o "imensă coroană de flori și mai multe perechi de porumbei albi"...

Și cronicarul **Românului** (11-12 ianuarie 1886) descrie cu lux de amănunte sala, reprezentația, fiind copleșit de scena nebuniei, din actul II, căci a fost... "spusă cu o virtuozitate a cărei valoare se îndoiește prin îmbătătoarea frumusețe a vocii. Totul a fost admirabil în această arie atât de poetică și atât de profitabilă pentru o voce exersată. Diva a fost chemată și rechemată cu toată emoțiunea ce a întrerupt menționata scenă: căderea unui om din galeriile superioare ale scenei, un sacrificiu uman oferit marei arte.

Am spus că Patti posedă la supremul grad arta de a se menaja și o întrebuințează, ... căci, după cum se zice, mai are încă 80 de reprezentațiuni înainte de a termina acest voiaj artistic-speculativ."

Cronicarul îi recomandă călduros și lui G. Gabrielescu "să se molipsească în a se menaja și a deveni un bun muzicant"...

Și totuși, în **L'Indépendance roumaine**¹⁵ unde se mai arată că Adelina Patti a abordat partida Luciei încă din 1861, la New York, se observă că ... "succesul creștea dela act la act, cântul său sublim avea ceva divin"... Numai că, se afirmă că Ioan Dimitrescu, deținătorului rolului Edgar, n-a fost în formă, situându-se departe de altitudinea la care evolua invitata. Nici orchestra și ansamblul nu au înregistrat o zi fastă, George Stephănescu având unele scăpări. La rândul său, cronicarul de la **Doina** regretă omiterea duetului din actul secund cu baritonul - *Soffiva nel'pianto*. Oricum, pe întregul ei, opera lui G. Donizetti, prin interpretarea de care s-a bucurat, a fost... "ca totdeauna, sublimă".

Cum s-a arătat, a treia manifestare în care concursul Adelinei Patti a coagulat energiile a fost un *Concert*, deși unele surse îl dau ca a patra. George Stephănescu are o versiune proprie în privința programului: "un act din Lucia, unul din Traviata, și, la mijloc, a cântat Patti aria din Linda, Ecoul de Eckert și romanța faimoasă "Si vous n'avez rien à me dire"... a Baroanei de Rotschild, un nimic, ca compoziție, dar din care Patti făcuse un giuvaer, prin felul cum îl interpreta..."

Afișul și programele anunțate în ziare aveau însă următoarea configurație, confirmată de către cronici:

Partea I

1. Orchestra, dirijor George Stephănescu - *Uvertura "Les Dragons de Villars"* de Louis Mailand
2. "Salve Dimora", romanța din *Faust* de Charles Gounod, interpretată de Grigore Gabrielescu
3. "Una voce...", Cavatina din *Bărbierul din Sevilla* de Gioachino Rossini, interpretată de Adelina Patti
4. Romanța lui Renato din *Bal Mascat* de Giuseppe Verdi, interpretată de Constantin Cairetti
5. "Strigoii", versuri de Alexandru Sihleanu, recitate de Constantin Nottara
6. "Echo-Lied" de Carl Eckert, interpretat de Adelina Patti

Partea II

7. Marea scenă a primului act din *Faust* de Charles Gounod, interpretată de Grigore Gabrielescu și Constantin Cairetti

Partea III

8. Orchestra, dirijată de George Stephănescu - *Uvertura "Wilhelm Tell"* de Gioachino Rossini
9. Romanța din *Dinorah* de Giacomo Mayerbeer, interpretată de Constantin Cairetti
10. "O luce di quest'anima", cavatina din *Linda de Chamounix* de Gaetano Donizetti, interpretată de Adelina Patti
11. "La Glorie", monolog din *Marțial* de Vasile A. Urechia, recitat de Grigore Manolescu
12. "Andante și Finale" pentru violoncel de Georg Goltermann, interpretat de Constantin Dimitrescu
13. "Si vous n'avez rien à me dire" de Baroana Rotschild, interpretat de Adelina Patti

"Concertul" - se opina în **Doina** -, "desigur, nu e de valoarea reprezentațiunilor... O scenă dintr-o operă, o romanță dintr-alta, o bucată de versuri recitate în frac, sunt ridiculissime cu greu de înțeles.

În acest concert însă am avut plăcuta ocaziune de a asculta "Ecou", una din acele bucăți muzicale a cărei execuțiune cere tehnica unei artiste de prim rând, și geniala cavatină "Una voce poco fa", pe care d-na Patti, spre marea mulțumire a auditorilor, le-a bisat."

"Anul s-a terminat fericit sub valurile de arome și de șampanie. A fost un revelion muzical splendid la Opera noastră. Aceasta s-a datorat D-nei Adelina Patti, care a dat a treia reprezentație... În rolul Rosinei, Adelina Patti e inimitabilă. *Bărbierul din Sevilla* este opera sa preferată... În *Linda* și-a demonstrat agilitatea în trilirile pe cele mai acute sunete"... Din nou era elogiât Grigore Gabrielescu, "tenorul nostru... care a susținut onoarea Operei noastre"...¹⁶

După cum relatează periodicele vremii, la cererea generală, Adelina Patti a acceptat să mai apară într-un spectacol, și acela a fost tot *Traviata*, la 3 ianuarie 1886, stil vechi, cu distribuție menținută de la inaugurarea periplului bucureștean. "Parterul era plin, dar multe loji rămăseseră goale. Ovațiuni tot așa de mari ca și la celelalte reprezentațiuni s-au făcut divei." ¹⁷

Spectacolul de adio a prilejuit, conform celor relatate în **Doina**, manifestări de simpatie și din partea Adelinei Patti. Astfel, "...a dăruit d-lui Stephănescu un inel de aur cu o turcoisă verde înconjurată cu diamante de cea mai frumoasă apă; aceasta drept recunoaștere a meritului savantului, dar modestului maestru. Acel inel de mare valoare înfrumuseța mâna dreaptă a maestrului dirijând orchestra în acea seară."

Nu a scăpat atenției nici faptul că Adelina Patti a primit în dar un foarte frumos costum național țărănesc. În coșul care conținea acest costum s-au mai aflat "câteva fotografii românești precum și compozițiuni muzicale de ale d-lui Stephănescu și ale altora"...

În descrierea *Concertului*, mondenul cronicar al **L'Indépendance roumaine**, remarcă faptul că prin muzica lui G. Verdi celebra cântăreață ne-a salutat la sosire și și-a luat rămas bun la plecare. Din nou se laudă arta lui Grigore Gabrielescu, ca și atmosfera de gală din sala **Teatrului Național**. "... Tot Bucureștiul a ținut să fie acolo." Finalmente, publicul meloman a fost vrăjit de... "vocea acestei păsări magice care se numește Adelina Patti".¹⁸

"... Reprezentațiuni **unice** în analele teatrului nostru" - le considera George Stephănescu... "Adelina Patti - artistă excepțională - avea tot ce poate captiva: voce, interpretare, frumusețe, toalete și briliante mai mult ca o regină.

Dacă m-ar întreba cineva **cum cânta**, mărturisesc că n-aș putea răspunde: avea un fel de cânt **al ei propriu** care nu se potrivea cu nimic din ce auzisem, și nu pot zice altceva decât: **fericiți** acei care au auzit-o"...

Apare interesant cum s-a păstrat, peste ani, impresia asupra celebrei artiste și a turneului întreprins la București. "Au fost și sunt artiști celebri" - scria Grigore Gabrielescu -, "însă Adelina Patti i-a covârșit, i-a întunecat. Căci steaua ei strălucește cu putere uimitoare, în mijlocul constelațiilor ce admirăm pe firmamentul artei dramatico-muzicale"...

NOTE

1. Massoff, Ioan. *Teatrul românesc*, vol. III, București, Ed. pentru Literatură, 1969, p.187
2. Stephănescu, George. *Reprezentările Adelinei Patti la București de acela care le-a dirijat*. În **Muzica**, 1, 1916, p.8-10
3. *Adelina Patti*. În: **Universul**, II, 48, 26 decembrie 1885, p.3
4. *Curierul Teatrelor*. În: **Românul**, XXX, 1 ianuarie 1886, p.3
5. *Spectator. Spectacole*. În: **Națiunea**, IV, 1019, 24 decembrie 1885, p.3

6. *D-na Patti la București*. În: **Voința Națională**, III, 426, 28/29 decembrie 1885, p.3
7. Lyonel. *Adelina Patti. Prima serată*. În: **Românul**, XXX, 10 ianuarie 1886, p.4
8. *Cronica muzicală. Adelina Patti în "Traviata" de Verdi și "Lucia de Lammermoor" de Donizetti*. În: **Românul**, XXX, 11-12 ianuarie 1886, p.4
9. Claymoor. *Chronique musicale. Opéra "Traviata". Représentation de M-me Patti*. În: **L'Indépendance roumaine**, IX, 2475, 28 décembre 1885, p.2
10. Claymoor. *Carnet de High-Life. Madame Patti chéz elle*. În: **L'Indépendance roumaine**, IX, 2477, 30 décembre 1885, p.3
11. Fra. *Patti*. În: **Epoca**, I, 35, 29 decembrie 1885, p.3
12. Stephănescu, George. *Reprezentările Adelinei Patti la București de acela care le-a dirijat. *Urmare și sfârșit*). În: **Muzica**, II, I, 2, 1 februarie 1916, p.36-39
13. Fée. *Patti în "Lucia"*. În: **Voința Națională**, III, 421, 31 decembrie 1885, p.2
14. Spectator. *Spectacole*. În: **Națiunea**, IV, 1022, 31 decembrie 1885, p.3
15. Claymoor. *Carnet de High-Life. Deuxième représentation de M-me Patti. "Lucia de Lammermoor"*. În: **L'Indépendance roumaine**, X, 2479, 1/13 ianuarie 1886, p.2
16. Claymoor. *Carnet de High-Life. Concert de M-me Adelina Patti*. În: **L'Indépendance roumaine**, X, 2481, 3 ianuarie 1886, p.2
17. Spectator. *Spectacole*. În: **Națiunea**, V, 1026, 5 ianuarie 1886, p.3
18. Claymoor. *Carnet de High-Life. Dernière representation de M-me Adelina Patti*. În: **L'Indépendance roumaine**, X, 2482, 5/17 ianuarie 1886, p. 2